
НАРМАЛІЗАЦЫЯ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: ВУСНАЕ І ПІСЬМОВАЕ МАЎЛЕННЕ

Белакурская Ж. Я., Белакурскі В. М. (Мінск)

ЧАСАВЫ КАНТЫНУУМ У СЕМАНТЫЧНАЙ ПРАСТОРА ЭПІСТАЛЯРНАГА ТЭКСТУ (на матэрыяле эпістальнай спадчыны Якуба Коласа перыяду Вялікай Айчыннай вайны)

Эпістальная спадчына Якуба Коласа – адметная частка шматграннай творчасці пісьменніка і асобая грань яго мастацкага таленту. Яна прадстаўлена 755 пісьмамі, з якіх 173 напісаны ў час Вялікай Айчыннай вайны, большая частка якіх – у Ташкенце, дзе Якуб Колас знаходзіўся ў эвакуацыі. Адрасатамі з’яўляліся 32 персаналіі, сярод якіх жонка пісьменніка Марыя Дзмітрыеўна (28 пісем), сын Юрка (2 пісьмы), сваякі (5 пісем). У гады вайны Якуб Колас вёў актыўнае ліставанне з беларускімі пісьменнікамі: М. Лыньковым (32 пісьмы), П. Броўкам (17 пісем), П. Глебкам (9 пісем), Э. Агняцвет (5 пісем), а таксама з К. Чорным, К. Крапівой і з сябрам і перакладчыкам яго твораў на рускую мову С. Гарадзецкім (14 пісем), рускай паэтэсай С. Сомавай (3 пісьмы) і інш. Акрамя таго, афіцыйная перапіска вялася пісьменнікам з вядомымі грамадскімі дзеячамі Беларусі, такімі, як Ц.С. Гарбуноў, сакратар ЦК КП(б) Беларусі, у гады вайны рэдактар часопіса “Славянэ” (16 пісем), І.А. Крупеня, намеснік Старшыні СНК Беларусі, намеснік начальніка Беларускага штаба партызанскага руху (6 пісем), І.Ф. Клімаў, дзяржаўны і партыйны дзеяч, кіраўнік партызанскага руху на Беларусі (3 пісьмы) і інш. Сярод адрасатаў пісьменніка навуковыя супрацоўнікі АН Беларусі, яго добрыя знаёмыя і сябры: Г.І. Гарэцкі (геолаг), С.М. Ліпатаў (хімік), В.І. Шэмпель (аграхімік), А.М. Аўксенцьеў (геолаг), В.І. Шыманская (хірург), Л.І. Камоцкая (настаўніца), К.А. Жук (партызан), А.К. Дзятка (да вайны старшыня калгаса), А.Ф. Харкевіч (школьніца), Я.І. Крайнік (партызанская паэтэса), А.А. Ус (мастацтвазнаўца) і г.д. З чэрвеня 1941 года да канца 1941 года Якубам Коласам было адпраўлена 17 пісем, за ўвесь 1942 год – 74 пісьмы, за 1943 год – 48, за 1944 год – 22, з пачатку 1945 года і да 9 мая 1945 года – 12 пісем. 113 пісем напісана па-беларуску, 60 пісем са 173 – на рускай мове. Як адзначыў на гэты конт сам пісьменнік, *“пишу по-русски, чтобы письма скорее доходили”* (пісьмо № 207 да М.Ц. Лынькова)⁵.

⁵ Тут і далей у дужках падаецца № пісьма, змешчанага ў 13 томе 14-томнага выдання Збору твораў пісьменніка.

У коласаўскіх эпістальных тэкстах засведчаны як агульныя заканамернасці структуравання тэксту як лінгвістычнай катэгорыі, так і яго прыватныя адзнакі, такія, як запатрабаванасць у дыялогу, антрапацэнтрызм, прагматычная накіраванасць, асобныя адносіны паміж рэспандэнтамі і г.д.

Разам з тым, эпістальны тэкст у большай ступені, чым тэкст мастацкі, з'яўляецца дынамічным камунікатыўным утварэннем, што абумоўлена суб'ектыўна-псіхалагічнымі прадпасылкамі, такімі, як матывы і мэты моўнага паведамлення, уяўленне аб адрасаце, патрэба ў зносінах, што ў рэшце рэшт спрыяе рэалізацыі ў эпістальным тэксце дзейнасна-камунікатыўнага пачатку.

Усё гэта ў поўнай меры можна аднесці да коласаўскага эпістальнага перыяду Вялікай Айчыннай вайны.

Пісьмо як знакавая сістэма фіксацыі маўлення ўвогуле, так і коласаўскія лісты ў прыватнасці, дазваляюць адлюстравіць і замацаваць жывое маўленне, ажыццявіць зносіны паміж суразмоўцамі (сваякамі, сябрамі, дзяржаўнымі дзеячамі, калегамі), раздзеленымі ў прасторы, але аб'яднанымі ў часе.

Змястоўныя асаблівасці Коласавых лістоў перадаюць рэальнае адчуванне часу, які ў ліставанні ўступае ў складаныя ўзаемаадносіны з іншымі тэкставымі катэгорыямі – час і прастора, час і рэчаіснасць. З другога боку, разуменне і ўспрыманне часу – гэта і імпліцытная аўтарская рэпрэзентацыя часу, абумоўленая рухам часу ў розных жыццёвых абставінах.

Як сведчыць зварот да ліставання пісьменніка, менавіта час у коласаўскім эпістальным тэксце выступае асобым спосабам яго арганізацыі, ствараючы так званы кантынуум, які ў агульных рысах уяўляецца як пэўная паслядоўнасць фактаў, з'яў рэчаіснасці, што разгортваюцца ў часе і прасторы.

Кантынуум можа грунтавацца і на парушэнні рэальнай часавай паслядоўнасці, калі мае месца перапляценне часавых планаў. У такім выпадку кантынуум не абавязкова забяспечваецца рэальнай паслядоўнасцю з'яў. Але час заўсёды застаецца фонам, на якім разгортваюцца падзеі.

Эпістальны Якуба Коласа сведчыць, што ў ім маюць месца тры разнавіднасці адлюстравання часу: прэзентыўная, гістарычная і футуральная. Так, прэзентыўная супадае з рэальным часавым планам і рэальным жыццём, думамі і памкненнямі Якуба Коласа ў суадпаведнасці з часавым абазначэннем.

“Лежу цэлымі днямі, а перад очамі праходзяць многаобразныя карціны вайны” (№ 202). “Я трохі затаміўся за апошнія часы, за часы вайны” (№ 229).

Гістарычная разнавіднасць часу адлюстроўвае час, які папярэднічаў жыццю пісьменніка да Вялікай Айчыннай вайны.

“Я часта ўспамінаю тыя мясціны ў нашай роднай Беларусі, дзе я праводзіў летнія адпачынкі: Падбярэжжа, Вусце, Беражанку” (№ 236).

Футуральная разнавіднасць мае на мэце прэзентацыю будучага часу, падзей пасля Вялікай Айчыннай вайны.

“Мой далейшы біяграфічны план – дачакацца вясны і не пазней мая 1943 года падавацца бліжэй да сваёй зямлі, разам з усёй сям’яй” (№ 282).

Кожны з адзначаных часоў можа быць прадстаўлены ў лістах як асноўны план выкладання. Так, развіццё дзеяння супадае з момантам напісання ў прэзентыўнай часовай разнавіднасці. У гістарычнай разнавіднасці развіццё дзеяння папярэднічае моманту напісання ліста, што сведчыць пра зварот аўтара да рэтраспекцыі. Праз рэтраспекцыю ў ліставанні адбываецца перадача звестак, якія звязаны з часавым сэнсавым зместам паштоў: спачатку інфармацыя падаецца як бы ў згорнутым выглядзе, затым яна атрымлівае сваё разгортванне і прадаўжэнне, такім чынам рэтраспекцыя пачынае выконваць функцыю скрэпы з мінулым.

“Немцы пачынаюць бегаць, як бегаў калісь вусаты кайзер” (№ 279).

“Я помню імперыялістычную вайну: настрой, які панаваў сярод каманднага складу тагачаснай арміі. Хіба ж можна параўноўваць той час з нашым! Нявера, сумненне, скептыцызм былі характэрны для таго часу, і ўсё гэта мела пад сабою свой грунт. Нічога падобнага не назіраецца цяпер. Логіка падзей, ход гісторыі, суадносіны і прапарцыі сіл, якія вядуць смяртэльную барацьбу, гавораць не ў карысць казалупа Гітлера” (№ 211).

Парушэнне храналагічнай паслядоўнасці, такім чынам, цалкам апраўдана: гэта адзін са сродкаў выражэння аўтарскага пункту погляду на развіццё падзей.

Праспектыўны часавы план, які прысутнічае амаль у кожным коласаўскім лісце, мае на мэце апісанне дзеяння пасля моманту ліставання.

“І недалёк той час, калі гітлераўскі кавардак увесць рухне” (№ 211).

“Я цвёрда і гарача нашу надзею ў сваім сэрцы, што гэты пералом наступіць, што мінецца час прасоўвання арміі бандыцкай Германіі,

што яна пакоціцца назад, як напрудвесні ком снегу шугне са страхі ўніз і расплывецца ў мутнай вадзе” (№ 206).

“Якое гэта будзе шчасце, калі дажыву я да тых радасных дзён, што прывядуць мяне на родныя гоні беларускай зямлі” (№ 211).

У коласаўскіх пісьмах маюць месца і прыклады сумяшчэння часавых планаў: цяперашняга, рэтраспектыўнага і праспектыўнага.

“Дни уходят, успеваешь сделать немного. Ночи долгие! Остаются с тобой одни только твои собственные думы. И я благодарен им за то, что они уносят меня за многие тысячи километров: и туда, где я жил впервые под ясным и жарким небом, и туда, где я никогда не бывал и не побываю” (№ 358).

Прэзентыўны час праяўляецца і праз называнне асоб, з’яў і рэалій, якія маюць месца не толькі ў жыцці Коласа, але і краіны на момант напісання ліста.

“Учора я наслаў пісьмо тав. Гарбунову з вершам на смерць Купалы” (№ 244).

“К 1 Мая прасілі ва “Фрунзевце” напісаць пісьмо да байцоў Чырвонай Арміі” (№ 233).

“Цяжкія хвіліны перажываю я тут, бо сябры мае далёка, бо рэдка даходзяць да мяне іх словы” (№ 261).

Такім чынам, адлюстраванне часу ў ліставанні Якуба Коласа – гэта найперш апісанне перажыванняў і дум пісьменніка, звязаных з цяжкімі ваеннымі часамі, а таксама асабістых страт (смерць сына Юркі). Адсюль аб’ектыўны рух часу набывае ў лістах суб’ектыўны характар: *час ідзе, быстро идет время, дни уходят, марудна ідуць пісьмы, ночи долгие* і г.д. Аднесенасць зместу пісем да пэўнага часовага адрэзку рэалізуецца пры дапамозе асобых моўных сродкаў – тэмпаральных указальнікаў-сігналаў. Так, да тэмпаральных указальнікаў-маркёраў адносяцца, у першую чаргу, лічэбнікі, часта ў спалучэнні з назвамі месяцаў і часавымі прыслоўямі.

“Я выехаў з Мінска вечарам 24 чэрвеня” (№ 200).

“Учора (пішу 22 (раніцай) званіў Олі” (№222).

“Пішу праз колькі дзён ад таго часу, як паставіў дату 4/VII.: сёння ўжо вечар 7/VII” (№ 283).

Шырока карыстаецца аўтар і ўжо даўно выпрацаванымі адзінкамі вымярэння часу, напрыклад, часавымі прыслоўямі, якія ўжываюцца без іх лічэбавага суправаджэння.

“Вчера получил письмо от Петруся из Москвы” (№ 203).

“Даўно не меў тваіх пісем, калі не лічыць таго, што прывёз Кандрат” (№ 277).

“Завтра открывается сессия нашей Академии наук” (№ 280).

Нягледзячы на пэўную абстрактнасць часавага ўказання, тым не менш, такія часавыя прыслоўі надаюць выказванню пэўную часавую дэталізацыю. Гэта дасягаецца і выкарыстаннем безасабовых дзеясловаў, тыпу “уже вечереет” (№ 201).

У функцыі тэмпаральных маркёраў могуць выступаць найменні прадметаў быту, характэрных для пэўнага адрэзку часу, у тым ліку апісанне пары года, тэмпературы, паветра, надвор’я, адзення і г.д.

“У нас яшчэ зіма, холадна. У апрэлі халадней, чым у снежні” (№ 347).

“У Ташкенце пачаліся гарачыя дні. Жара бывае градусаў сорок, як у паўлітры” (№ 236).

“Я купіў сабе рукавіцы з вярблюджай шэрсці” (№ 219).

“Можно было б ехать всем вместе, но у нас нет теплой одежды” (№ 217).

“Учора скінуў ватнік – абрыдзіў ён мне, хаджу ў ім, як мядзведзь” (№ 226).

Асобага роду тэмпаральнымі паказальнікамі з’яўляецца цытаванне газет (ці вытрымак з газет) з указаннем на падзеі, якія мелі месца ў пэўны часавы перыяд.

“4 апрэля будзе Усеславянскі мітынг” (№ 229).

“Яшчэ год таму назад, выступаючы ў “Праўдзе” з невялікім артыкулам, я падкрэсліваў, што ў вайне з Гітлерам мы павінны спадзявацца толькі самі на сябе” (№ 251).

Асноўным граматычным паказальнікам часу выступаюць дзеясловы. Так, маркёрам гістарычнага часу з’яўляюцца дзеясловы ў форме прошлага часу, часта ў спалучэнні з тэмпаральнымі прыслоўямі.

“Много времени уже прошло, как я уехал от вас” (№ 221).

“Учора прыехалі мы ў Казань на сесію Акадэміі” (№ 225).

У лістах, якія адлюстроўваюць адпаведны часавы план, паказчыкам асноўнага плану з’яўляюцца дзеясловы ў форме цяперашняга і прошлага часу закончанага трывання, для рэтраспекцыі – незакончанага трывання (аднак часта ў колькасна-іменных спалучэннях выкарыстоўваецца і закончанае трыванне).

“Амаль што два месяцы ішло да мяне тваё пісьмо” (№ 292).

“Толькі што атрымаў твой ліст” (№ 260).

“Вось роўна месяц, як адсвяткаваў я свае 60 год” (№ 282).

Цяперашні час у рэтраспекцыі ў коласаўскім ліставанні можа набываць значэнне прошлага.

“Вось ужо другі год, як не збіраю я баравікоў” (№ 257).

Маюць месца і выпадкі ўжывання цяперашняга часу ў значэнні будучага.

“Сёння іду ў горад па розных справах, галоўным чынам, выдавецкіх” (№ 231).

Часавы кантынуум у яго моўным увасабленні дазваляе творча ўспрымаць эпісталярны тэкст. Ён дае магчымасць дадумаць некаторыя факты, адшукваць прычынныя і вызначальныя адносіны паміж рэспандэнтамі. Пэўная дыскрэтнасць часавых параметраў не перашкаджае, аднак, праследжваць з’явы ў іх працяглым выглядзе. Гэта можна заўважыць на прыкладзе перапіскі з сябрам і перакладчыкам Сяргеем Гарадзецкім.

“Дорогой Сережа! Одну только открытку, посланную 2.XI, получил я по приезде из Ташкента” (№ 336).

“Дорогой Сережа!

Не очень давно я послал тебе письмо, ответ на твою вторую открытку. Сейчас пишу тебе третье письмо” (№ 328).

У ролі часавых маркёраў у Коласавым ліставанні сустракаюцца і народныя вызначэнні, звязаныя з традыцыйным народным календаром.

“Вось ужо і вясенняе раўнадзенне. У нас там, у Беларусі, напэўна спяваюць жаваранкі, а тут усё яшчэ зіма” (“ 228).

“Як па-старому, дык ужо блажавешчына, ды і па-новаму яна не так ужо далёка” (№ 229).

“Заўтра, 15/II – грамніцы, а грамніцы – палавіна зіміцы” (№ 222).

Аднак часавы кантынуум можа быць выражаны і не толькі агульнапрынятымі адзінкамі вымярэння часу.

“Як толькі вызвалюся з-пад ярма кухара, напішу апавяданне на тэму аб вайне” (№ 206).

“І пачаліся добрыя весткі з таго часу, калі я ўстанавіў радыё” (№ 213).

“Я только считаю время от утреннего сообщения до вечернего, от одного дня до другого” (№ 280).

“За зіму яны (немцы – Ж. Белакурская) да чаго-небудзь дабегаюцца. Ва ўсякім разе, кілу сабе набегаюць, а з цёплым надвор’ем павінны легчы пад асінамі спаць на доўгія часы” (№ 279).

Змястоўны план такіх індывідуальных Коласавых вымярэнняў самым цесным чынам звязаны з падзеямі ў асабістым жыцці і складаным становішчам на фронце.

Ліставанне Якуба Коласа сведчыць пра адкрыты, дынамічны і сацыяльна значны характар эпісталярных тэкстаў, напісаных у перыяд Вялікай Айчыннай вайны. Семантыка іх залежыць не толькі ад адрасата і паведамлення, але і ад адрасанта – пісьменніка-патрыёта сваёй краіны, яго аўтарскіх інтэнцый і выразнай грамадзянскай пазіцыі.

Вобраз часу ў эпісталарыі Якуба Коласа – персаніфікацыя мастацкага часу, які ў перыяд ваенных гадоў набывае першаснае значэнне, заключаючы ў сабе асноўную змястоўную сутнасць. Ён з’яўляецца фонам, на якім разгортваюцца падзеі Вялікай Айчыннай вайны, набываючы ў лістах пісьменніка па-мастацку канкрэтнае, рэалістычнае і дакументальнае выражэнне.

Літаратура

Колас Якуб. Поўны збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. Мінск: Маст. літ., 1972 – 1978. – т. 13.

Ванкевич О. Г. (Минск)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ ГЛАГОЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ

(на материале русских и белорусских медийных дискурсов)

Многообразие форм и способов речевого общения современного человека ориентирует языковую науку на удовлетворение социального заказа, на достижение максимальной эффективности коммуникации, на повышение культуры речи. “Основным языковым авторитетом” [1, с. 218] становятся СМИ, оказывающие существенное влияние на язык благодаря предназначенности для широкой аудитории, распространенности, оперативности, регулярности, вариативности [2, с. 85]. Именно язык публичной коммуникации становится той ареной, на которой происходит поиск наиболее рациональных средств выражения, создание и апробация новообразований, возникновение предпосылок для изменения языковой нормы.

Одной из самых влиятельных разновидностей современного языка является газетно-публицистический стиль, располагающий богатыми языковыми и речевыми ресурсами [3, с. 3] и отражающий инновационные тенденции в развитии языка.

В условиях интенсификации всех сфер жизнедеятельности и ускорения темпов развития общества вполне естественно для языка движение в сторону глагольности, процессуальности – компенсации чрезмерного опредмечивания действительности за счет повышения удельного веса глагольных форм. Глагольные номинации передают комплексы различных действий (с указанием на характер их протекания, степень интенсивности) и психических состояний человека, отражая таким образом ориентацию языка на динамическое осмысление мира [4, с. 53-54]. Частным случаем проявления этой тенденции как в русском, так и в белорусском языках является активизация неузуального словообразования глаголов на базе субстантивных и адъективных основ.